

ร.4 จัดฉาก “ราชการลับ” ตบตาเซอร์จอห์น กับแอนนา เอลาวาซ่อนไว้ในเขมร ไกรฤกษ์ นานา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิวัติการปกครองตามทฤษฎีใหม่ของพระองค์ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในระบบราชการของสำนักราชสำนักสยาม พระบรมราชวังเต็มไปด้วยชาวต่างประเทศ ที่สับเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามารับสนองพระบรมราโชบายอยู่ชั่วกัฏฐ์ ทรงว่าจ้างชาวอเมริกัน อังกฤษ โปรตุเกส ฝรั่งเศส และ ฯลฯ ในฐานะที่ข้าราชการประจำและลูกจ้างชั่วคราวตามตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาในรัชกาลก่อน ๆ

แพทย์หลวงมีหมอบรัดเลย์ หมอเฮาส์ หมอมัตตุน ล่ามและคนแปลหนังสือก็มีนายโบโรส นายโกเดโร นายอาลาบาสเตอร์ ครูสอนภาษามีหม่อมบรัดเลย์ หม่อมเฮาส์ หม่อมมัตตุน หม่อมโคล หม่อมโจน และหม่อมแอนนา พนักงานตำรวจมีกัปตันเฮาส์ กัปตันยาดีน ร้อยเอกเขา ครูฝึกทหารมี ร้อยเอกอิมเป ร้อยเอกน็อกซ์ ร้อยเอกลามาช

ว่ากันว่ากรุงเทพมหานครเป็นที่ชุมนุมของสายลับ จารชน พ่อค้าหัวใส ฝรั่งเศสยก นายหน้าทหารรับจ้าง และนักผจญภัย ผู้เดินทางเข้ามา “เสี่ยงโชค” กันอย่างคึกคัก และจำนวนฝรั่งชั้นดีที่ในหลวงทรงคัดเลือกเข้ามาทำงานให้พระองค์หลายคนมีความดีความชอบสามารถไต่เต้าขึ้นไปจนได้ รับแต่งตั้งประดับยศขุนนางสยาม เป็นถึงหลวง พระ และพระยาก็มี บางคนอยู่เฝ้าหม่อมเจ้าเมืองไทยถึงขั้นยึดไว้เป็นเรือรบตาย แต่หลายคนทำงานไปวัน ๆ หนึ่งเพียงเพื่อสินจ้างรางวัลเป็นค่าตอบแทนเท่านั้น หากมีอยู่ 2-3 คนที่ฉกฉวยโอกาสใช้อำนาจหน้าที่เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองสำหรับชาติของตนอย่าง “ซ่อนเร้น” และ “มีจุดประสงค์”

การที่พระมหากษัตริย์ทรงใกล้ชิดสนิทสนมกับคนต่างด้าวจำนวนมากเช่นนี้ ย่อมเป็นที่หวาดระแวงของเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่เป็นธรรมดา แต่เนื่องจากคนพวกนี้ “ยังมีประโยชน์” และยังเป็นสำหรับนโยบายใหม่ ๆ ของพระองค์ จึงไม่มีใครกล้ายับยั้งขัดขืนพระราชประสงค์ได้

แต่สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ราชสำนักกรุงเทพ ฯ แดกแยกออกเป็น 2 ฝ่ายอย่างชัดเจน ฝ่ายแรกคือ **กลุ่มต่อต้านยุโรป** ซึ่งมีเจ้าพระยาทูลกระหม่อม (เจ้าพระยาศรียวงค์) อัครมหาเสนาบดี เป็นหัวหน้าที่แท้จริง ส่วนหัวหน้าที่ไม่ได้แสดงตัวคือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนั้นยังมีพระยาพระคลังผู้เสนาบดีฝ่ายต่างประเทศ และเป็นปฏิปักษ์กับชาวต่างชาติ แต่กระนั้นฝ่ายนี้ก็ฟังฟังอังกฤษ เพราะถือว่าเป็นมหาอำนาจและน่าเลื่อมใสกว่า ส่วนฝ่ายที่ 2 คือกลุ่มนิยมตะวันตกอย่างแรงกล้า มีผู้สนับสนุนคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท⁽¹⁾

ฝ่ายแรกที่ได้ชื่อว่า **ชาตินิยมหรือชาวจิตนั้น** ตกอยู่ในกำมือของบรรดาขุนนางที่หวงแหนสิทธิของตน อีกทั้งต้องการรักษาขนบประเพณีแห่งบรรพบุรุษของตนไว้ ดังนั้นราชสำนักกรุงเทพ ฯ หรือเป็นศูนย์กลางของการเล่นเล่ห์เพทุบายนานับประการ และเป็นสนามประลองการแข่งขันต่อสู้

ของข้าราชการฝรั่งกับข้าราชการไทย แม้แต่ในกลุ่มชาวตะวันตกด้วยกันก็ตาม อังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา ยังรวมถึงไม่ค่อยติด และต่างก็คอยขัดขวางผลประโยชน์ของกันและกันเมื่อมีโอกาส

ข้าราชการเมืองฝ่ายยุโรปที่มีบทบาทมากที่สุดในราชสำนักรัชกาลที่ 4 ไม่มีชาติใดโดดเด่นและมีอิทธิพลเท่า**อังกฤษและฝรั่งเศส** กรุงเทพฯ ฯ คือเวทีการแข่งขันอิทธิพลและศักดิ์ศรีของบรรดามหาอำนาจยุโรปดี ๆ นี่เอง เป็นเรื่องใครดีใครได้

แต่ครั้งนั้นอำนาจอังกฤษดูมั่นคงมากกว่าฝรั่งเศส อังกฤษซึ่งชำนาญกว่าพวกฝรั่งเศสในเชิงการทูต รู้ซึ่งดีว่าไทยนั้นมีความรู้สึกเพียงไรในเรื่องพิธีรีตอง การแสดงความเคารพทั้งอังกฤษยังส่งเฉพาะกงสุลชั้นหนึ่งมาทั้งนั้น กงสุลเหล่านี้ถวายสาส์นตราตั้งด้วยวิธีการโอ้อ่า แวดล้อมด้วยเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ทั้งยังไม่ละเลยที่จะทูลเกล้า ฯ ถวายของขวัญในนามของพระราชินีอังกฤษด้วย กงสุลอังกฤษตั้งเซอร์อาร์ ซอมเบิร์ก และน็อกซ์ ฟานักอยู่ในเมืองไทยเป็นเวลานาน ไม่มีสิ่งใดที่เขาไม่รู้จักเกี่ยวกับนิสัย ความเคยชิน ความนึกคิดและจิตใจในราชสำนัก และยังใช้ล่ามที่รู้จักภาษาไทยอย่างดียิ่ง

ส่วนอิทธิพลฝรั่งเศสซึ่งจำเป็นต้องหวังพึ่งเช่นกัน มักจะถูกนำไปใช้ในทางไม่ดี โดยบรรดาผู้แทนฝรั่งเศส ตั้งแต่ทูตซ็อมบอดีกลับไปแล้ว ไม่มีกงสุลใหม่ ๆ ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาบ่อย ๆ กงสุลเหล่านี้รู้เรื่องเกี่ยวกับเอเชียน้อยกว่ากงสุลอังกฤษ พวกเขาไม่รู้วิธีที่จะสร้างความไว้วางใจให้แก่ราชสำนักกรุงเทพฯ ฯ ตรงกันข้ามกลับพากันหมิ่นพระมหากษัตริย์หรือเจ้าหน้าที่ไทย ด้วยวาจาหรือด้วยลักษณะอาการขู่มิชอบโดยเฉพะอย่างยิ่งกต **เดอกาสเทลโน** และ **โอบาเรต์**⁽¹⁾

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงนำประเทศเข้าสู่หนทางแห่งการปรับปรุงให้ทันสมัย ในการนี้จำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจากต่างชาติ เพื่อใช้ประโยชน์จากสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ที่นำเข้ามา เช่น กล้องถ่ายรูป แท่นพิมพ์หนังสือ เครื่องพิมพ์เหรียญ และอาวุธยุทโธปกรณ์ อังกฤษซึ่งเป็นมหาอำนาจทางอุตสาหกรรม และได้รับความไว้วางใจจากราชสำนักสยาม คือผู้ที่ร่วมอยู่ในการวางรากฐานการปฏิรูปครั้งนั้น และรับสั่งซื้อสิ่งของต่าง ๆ เป็นส่วนใหญ่ ทางฝรั่งเศสก็หวังที่จะให้ไทยสั่งสินค้าบางอย่างบ้าง แต่ก็ไม่สำเร็จมากนัก

การแข่งขันชิงเด่นระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสในสมัยนั้นมีลักษณะต่าง ๆ กันไป โดยแสวงหาโอกาสไม่เพียงจากความอ่อนแอของไทยเท่านั้น แต่ยังใช้โอกาสจากเจตจำนงของไทย ที่จะปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างยุโรปด้วย

ในจำนวนชาวอังกฤษที่เกี่ยวข้องรับราชการอยู่ในรัชกาลที่ 4 นี้ มีอยู่กลุ่มหนึ่งที่แสดงบทบาทอย่างกว้างขวางในการสนับสนุนพระวิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ โดยเฉพาะการตอบโต้ฝรั่งเศสซึ่งเป็นคู่แข่งของอังกฤษ และคู่อริของสยามในเวลาเดียวกัน สถานะของอังกฤษในสยามเปรียบเหมือนดอกข้างแคร่ที่สามารถทำให้ฝรั่งเศสหวาดผวาได้ทุกเมื่อ ข้าราชการอังกฤษที่คนส่วนมากเลื่อมใสศรัทธาต่างแยกย้ายกันรับหน้าที่ **“ที่ปรึกษา”** ห้อมล้อมราชบัลลังก์สยามอยู่ในยามปกติ แต่เมื่อคราวจำเป็นก็สามารถรวมตัวกันก็เป็นขบวนการรักษาผลประโยชน์ให้พระราชินีอังกฤษได้ในพริบตา

เรื่องราวต่อไปนี้เป็น “เบื้องหลัง” เหตุการณ์จริงของที่ปรึกษาชาวอังกฤษกลุ่มนั้น ผู้มีอิทธิพลในราชสำนักไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเรากนนามสกุลขุนนาค กำลังใช้ความพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะปฏิบัติภารกิจนอกระบบของพวกตน แบบจับเสือมือเปล่า ด้วยเหตุที่ราชการสำคัญชิ้นหนึ่งใน ร. 4 บังเอิญเป็น “ราชการลับ” ของรัฐบาลอังกฤษด้วยในขณะเดียวกันทำให้มีบุคคลเพียงผู้เดียวที่สามารถถอดชนวนแผนการลับนี้ได้ ก็คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปัญหาเรื่องสิทธิเหนือเมืองเขมรถูกคลี่คลายให้ชัดเจนขึ้นในสัญญาสยามกับฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2408 แต่มาตราข้อที่ 4 ในสัญญาทำให้เกิดการประท้วงเรื่องใหม่ขึ้นกับทางฝรั่งเศส กล่าวคือ ฝ่ายสยามจงใจสอดแทรกคำว่า “เมืองลาวของไทย” ไว้หลังชื่อเมืองเขมรเพื่อลวงตาฝรั่งเศสว่าเป็นประเทศเดียวกัน ! อันเป็นกุศโลบายลึก ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ที่ทรงถือโอกาสปกป้องประเทศราชส่วนนี้ไว้เสียก่อน เพื่อเป็นการตัดไฟแต่ต้นลม แต่กลลวงนี้ไม่รอด พันสายตาของทูตฝรั่งเศสไปได้ ทำให้เกิดการประท้วงขนานใหญ่ขึ้น

ในมาตรา 4 ชื่อเมือง 2-3 เมืองในเขมรที่ตกลงกันว่าเป็นของไทย มีคำว่า “ลาว” ปนอยู่ด้วย ซึ่งฝรั่งเศสรับไม่ได้การ “จัดฉากครั้งที่ 1” เพื่อลวงฝรั่งเศสมีว่า...

“เขตแดนเมืองบัตบอง นครเสียมราฐ และเมืองลาวของไทย ซึ่งติดต่อกับเขตแดนเขมร ให้ฝรั่งเศสยอมรับให้คงอยู่ตามที่ซึ่งได้สังเกตกัน” ⁽²⁾

ฝรั่งเศสแย้งทันทีว่า เมืองลาวของไทยไม่ได้เกี่ยวกับเขมรเลย ไม่มีเมืองลาวอยู่ในแดนเขมร นอกเสียจากจะนำตัวอักษรไปแอบซ่อนไว้ในสัญญาโดยเจตนา ฝรั่งเศสเห็นว่าเป็นเล่ห์เหลี่ยมของฝ่ายไทยที่พยายามกันลาวออกไป เพื่อประกันข้อเรียกร้องที่อาจมีขึ้นในอนาคต

ปัญหาคำว่าเมืองลาวเป็นประเด็นทางการเมืองใหม่ล่าสุดที่ดึงอังกฤษเข้ามาร่วมวงไปพลูด้วย เขตแดนพม่าของอังกฤษติดต่อกับลาวตอนเหนือ ยิ่งกว่านั้นอังกฤษซึ่งเพิ่งจะผนวกพม่าเป็นเมืองขึ้น ก็กำลังเรียกร้องสิทธิของพม่าเหนือรัฐฉานและเชียงรุ่ง จึงยอมมีอุปสรรคหากฝรั่งเศสสถาปนาตนในลาวส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เองก็พยายามปกป้องลาวไว้อย่างหวงแหน ในฐานะประเทศราชเช่นเดียวกับที่เคยปกป้องเขมร

ฝรั่งเศสปฏิเสธที่จะรับรู้ความเป็นเจ้าอธิราชของไทยเหนือลาว เพื่อผลประโยชน์ของฝรั่งเศส เราจะต้องเป็นดินแดนอิสระ เพราะมีแม่น้ำโขงไหลผ่านกลางประเทศ จึงอาจจะเส้นโลหิตสำคัญในทางพาณิชย์ของอินโดจีนตลอดจนเงินใต้ การรับรู้ความเป็นเจ้าอธิราชของไทยเหนือลาวย่อมจะเป็นอุปสรรคต่อฝรั่งเศสในอนาคต

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเล็งเห็นว่าไม่สามารถซ่อนลาวไว้ในเขมรได้อีกต่อไป จึงทรงมีพระราชหัตถเลขาอธิบายให้ทูตฝรั่งเศสเห็นว่าลาวเป็นเขตแดนไทยคนลาวก็คือคนไทยสำหรับพระองค์...

“ครั้นจะแก้สัญญาเอาลาวออกเสียก็เป็นทีให้ช่องแก่เขมร เขมรถือตัวว่าขึ้นอยู่ในอำนาจ (ฝรั่งเศส) ไหญ่โต แล้วจะคิดกันเข้ามาปล้นบ้านเมืองไทยโคราช ปาดงแลลาวขึ้นแก่ไทย ที่ต่อกับเขตรแดนใกล้เคียงกับเขมร พวกนั้นก็ป็นชาวป่าไม่รู้ว่อย่างไร ก็จะแตกตั้นไปต่าง ๆ เป็นความกันก็ยากที่

จะตัดสินใจ ได้ความลำบากในภายหน้า ลาวในเมืองเหล่านั้นข้าหลวงฝ่ายไทยก็ได้ไปตรวจตรามีชื่อและ
สำมะโนครัวในกรุงเทพฯ ฯ เหมือนคนในหัวเมืองชั้นใน ชั้นกลาง และเป็นเมืองต่าง ห่างเหินออกไป
เช่นเมืองประเทศราชชั้นนอกก็หาไม่”⁽²⁾

ฝรั่งเศสเถียงว่าเมื่อกล่าวถึงคำว่า “ลาว” ในสัญญาให้เจาะจงให้ชัดไปว่าเมืองลาวพาก
ตะวันออกเป็นของเขมร แต่สมุหพระกลาโหมอ้างว่าเมืองลาวภาคตะวันออกเป็นของไทยทั้งสิ้น

ต่อมาเมื่อโอบาเรต์เห็นแน่นอนว่าลาวเป็นของไทยจริง ๆ เพราะเจ้าเมืองหลวงพระบางก็เคย
เดินทางมาเฝ้าและถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วย ฝรั่งเศสจึงไม่ขอพูดถึงเรื่องลาวในสัญญา จะขอพูดแต่
เรื่องเขมรเท่านั้น แต่ก็ไม่สำเร็จ ฝรั่งเศสจึงไม่พอใจ

ในที่สุดเมื่อไทยยินยอมไม่เอ่ยถึงคำว่า “ลาว” ในสัญญา ข้อตกลงที่จะทำกันใหม่นั้น ก็มี
ปัญหาเกิดขึ้นอีกเกี่ยวกับถ้อยคำในสัญญา เนื่องจากภาษาฝรั่งเศสและภาษาไทยไม่ตรงกัน ต่อมาไทย
ก็เถียงมิให้ฝรั่งเศสเข้ามายุ่งเกี่ยวในเรื่องปักปันเขตแดน

ระหว่างนั้น **น็อกซ์ กงสุลอังกฤษ** ได้ให้คำปรึกษาต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้แก่เจ้าพระยา
กลาโหม โอบาเรต์สันนิษฐานว่าน็อกซ์คงจะยุแหยให้ไทยระแวงว่าการที่ฝรั่งเศสพยายามจะไม่กล่าว
ถึงลาว เป็นเพราะฝรั่งเศสต้องการยึดครองลาวต่อไปในอนาคต ดังนั้นวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2409
เจ้าพระยากลาโหมจึงปฏิเสธเป็นทางการที่จะแก้ไขข้อความในสัญญา

ในที่สุดเพื่อขจัดปัญหาการโต้แย้งในกรุงเทพฯ ฯ ทางราชสำนักไทยจึงตัดสินใจส่งราชทูตไทย
ไปเข้าเฝ้า **จักรพรรดินโปเลียนที่ 3** เพื่อขอเจรจาทำสัญญากันใหม่ ฝ่ายไทยส่ง **พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์**
เป็นราชทูต พระราชเสนาเป็นอุปทูต⁽²⁾

ที่เข้าใจกันว่า การส่งราชทูตไปฝรั่งเศสเพื่อถวายฎีกาต่อ **นโปเลียนที่ 3** ให้ถอดถอน **โอบาเรต์**
ออกไปจากสยาม เพราะความประพฤติที่เสียหาย และเพื่อทำสัญญาเรื่องสุราเฉย ๆ นั้นบางทีจะเป็น
ข้ออ้างบังหน้ามากกว่า เพราะมีปัญหาเรื่องเขมรและข้อราชการลับเรื่องลาว ที่สำคัญและยิ่งใหญ่กว่า
แอบแฝงอยู่ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีพระราชประสงค์ที่จะยกเขมรให้เป็นสิทธิขาดแก่
ฝรั่งเศส เพื่อกลบเกลื่อนเรื่องเมืองลาว และเพื่อซื้อเวลาไปพลาง ๆ เปรียบได้กับการ “**จัดฉากครั้งที่**
2” กับ **นโปเลียนที่ 3** โดยตรงในปารีส

การจัดฉากหลังใหม่นี้สร้างความฉงนสนเท่ห์ให้กับสื่อมวลชนฝรั่งเศส **หนังสือพิมพ์ฝ่าย**
ซ้ายจัดฉบับหนึ่งของปารีส เสนอข่าวการสละอำนาจของสยามในเขมรโดยกระทันหัน ว่ามีเงื่อนไข
และอาจไม่ใช่ความมุ่งหมายที่แท้จริงของฝ่ายไทย

ข่าวการมาของราชทูตสยามยังเป็นข้อวิตกของรัฐบาลฝรั่งเศสว่าอาจจะมีข้อเสนอใหม่ ๆ มา
ด้วยทั้งยังมีกระแสข่าวอย่างไม่เป็นทางการแพร่ออกไปอีกว่าสยามอาจจะส่ง “**ทูตชาวอังกฤษ**” มา
แทน และถ้าเป็นเช่นนั้นจริงย่อมไม่ใช่ความคิดที่ดีแน่ในสายตาฝรั่งเศส⁽⁵⁾

ในระหว่างที่รัฐบาลไทยเจรจายู่กับโอบาเรต์ทูตฝรั่งเศสอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้า ฯ ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปยังน็อกซ์ เพื่อขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ น็อกซ์ถวายคำ
แนะนำทันทีว่าไม่ควรพิมพ์เอกสารใด ๆ พาดพิงถึงลาว เพื่อป้องกันความสนใจจากทางฝรั่งเศสและ

ความมอบจดหมายโต้ตอบทุกฉบับระหว่างเจ้าพระยาพระคลังกับทูตฝรั่งเศสให้เขารับรู้ และให้ร้องขอความยุติธรรมโดยตรงต่อไปตอนที่ 3

กงสุลอังกฤษซึ่งมีแผนลับอยู่ในมือเห็นเป็นโอกาสที่จะใช้คนอังกฤษที่มีอิทธิพลอยู่กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ คือเซอร์จอห์น เบาริง ให้เป็นตัวแทนของฝ่ายไทยไปฝรั่งเศส เพื่อผลประโยชน์ของอังกฤษทางอ้อม ก็ในเวลานั้นกิตติศัพท์ของคนอังกฤษเป็นที่ยอมรับในราชสำนักไทย และในปี พ.ศ. 2410 นั้นเองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ตั้งเซอร์จอห์นเป็น**พระสยามานุกุลกิจสยามิตรมหายศ** มีอำนาจหน้าที่ต่างพระเนตรพระกัณในกิจการของสยามทั่วทั้งยุโรป

ความผูกมัดในตำแหน่งพิเศษนี้บวกกับการที่ทรงเคยทราบทำให้เซอร์จอห์นเป็นราชทูตพิเศษไปเจรจาเรื่องปัญหาสุรากับฝรั่งเศส เป็นเหตุให้น็อกซ์ยืนยันการที่พระองค์จะต้องรักษาคำมั่นสัญญาที่จะส่งเซอร์จอห์นไปเจรจาความเรื่องเขมรและลาวด้วย และถ้าสำเร็จจริงก็จะเข้าแผนอังกฤษ นอกจากเซอร์จอห์นแล้ว น็อกซ์ยังเห็นช่องทางว่าการที่หม่อมแอนนาเข้าออกอกในพระราชวังอยู่จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เธอน่าจะอุทิศตนเป็นหน่วยสอดแนม เพื่อช่วยเหลือภารกิจลับ ๆ ของรัฐบาลอังกฤษได้แนบเนียนอีกคนหนึ่ง จึงเกลี้ยกล่อมหม่อมแอนนาให้ตอบแทนคุณของแผ่นดินเกิด

พระศรีสุนทรโวหารยืนยันเหตุการณ์เรื่องแบบแอนนาเข้าไปก้าวก่ายเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า...

“ครั้นเวลาพลบค่ำเสด็จออกท่านเสนาบดีเข้าเฝ้าอยู่ ก็ให้ลูกเข้ามาเฝ้ากราบทูลว่าแมมมาจะขอเข้าเฝ้าเป็นการร้อน ความเรื่องนี้ทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว โดยทรงสั่งเกตท่วงทีแมมมาเวลานั้นจะเข้ามาเพราะกงสุลอังกฤษให้เข้ามากราบทูลขุขัดขวางจะอยู่ที่ทรงห้ามราชทูตสยามเสียไม่ให้ไป (ฝรั่งเศส) จะกราบทูลให้จ้างเซอร์จอห์นใช้เป็นราชทูต จะได้คิดเอาเงินสักพันชั่งสองพันชั่งขึ้นไป”⁽⁷⁾

โดยรูปการณ์แล้วฝั่งไทยก็มีที่ท่าปรับนโยบายเรื่องการส่งทูตไปฝรั่งเศสนี้ และความคับหน้าใหม่ ๆ และล่อแหลมเกินไปที่จะให้ “**มือที่สาม**” เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

แต่น็อกซ์ก็ไม่ลดละความพยายามที่จะยัดเยียดให้เซอร์จอห์นไปปารีสให้ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชหัตถเลขาเขียนยาวถึงน็อกซ์ และทรงตัดบทด้วยพระราชวินิจฉัยส่วนพระองค์ว่า...

“ข้าพเจ้าขอขอบใจอย่างยิ่งในการที่ท่านได้แนะนำช่วยเหลือในเรื่องสุรากับฝรั่งเศส ฯลฯ แต่ในเรื่องเซอร์จอห์น เบาริง ซึ่งมีอายุชรามากถึง 75 ปีแล้วนั้น ข้าพเจ้าก็ยังสงสัยว่าเขาจะสมัครรับราชการไปตามราชสำนักนานาประเทศได้หรือไม่ จริ่งอยู่ข้าพเจ้าได้อ่านจดหมายเซอร์ จอน เบาริง รวมใจความกล่าวอวดว่ามีความชำนาญ เนื่องจากที่จะได้เจรจาทำสัญญาให้แก่รัฐบาลฮะวายในนานายุโรปประเทศ ทั้งมีอายุล่วงเข้าปัจฉิมวัยแล้วนี้ แต่ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อได้เลยว่าเขาจะกล่าวเช่นนั้นด้วยความตั้งใจจะช่วยฝ่ายเราโดยนัยเดียวกัน รัฐบาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชฝรั่งเศสซึ่งมีความปรารถนาเป็นอย่างอื่น ก็จะรับรองเซอร์ จอน ว่าเป็นทูตของข้าพเจ้าหรือ”⁽⁷⁾

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงหักประเด็นโดยเบนความสนใจไปที่ **ความชราภาพ** และภารกิจที่รัดตัวของเซอร์จอห์น “แต่ไม่เน้น” ว่าเพราะเซอร์จอห์นเป็นคนอังกฤษ จึงไม่เหมาะสมกับงานชิ้นนี้ **เพื่อตบตาฝ่ายอังกฤษให้มองข้ามเรื่องราชการลับของพระองค์** ซึ่งมีความสำคัญเหนือข้อราชการอื่นใดในขณะนั้น แม้มิตรภาพที่เคยมีต่อกันในอดีตก็จำเป็นต้องนำมาซึ่งเพื่อหาความพอดี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงแก้เกมการเมืองของที่ปรึกษาจากต่างประเทศด้วยชั้นเชิง และทรงรู้เท่าทันตะวันตกตลอดมา เมื่อเรือของคณะทูตไทยถอนสมอออกไปแล้ว ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาตามออกไปเล่าให้ราชทูตฟังว่า...

“จดหมายของเซอร์จอห์น เบาริง ได้มาถึงกรุงเทพฯ เมื่อเดือน 10 ปีฉลู ตรงกับวันที่ 7 เดือนกันยายน แต่ก็ไม่ได้คิดหรือจะรับรองยินยอมตามนั้น เพราะฉันคิดว่าเซอร์จอห์น เป็นเพียงแต่สหายที่รักและนับถือและสุภาพต่อเรา แต่ก็คิดว่าเขาไม่มีความสำคัญอะไรกับฉันเท่าไรนัก และก็พอดีพระอนุชา (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ) กำลังไม่สบาย ขณะที่ฉันรับจดหมายของเซอร์จอห์น ดังนั้นจึงมิได้ต่อไปจึงเขย็ดขยาดนัก ฉันเห็นด้วยกับฯพณฯ ราชทูตที่เดี๋ยวนี้สยามเราไม่ไว้วางใจในตัวมิสเตอร์น็อกซ์เสียแล้ว นับตั้งแต่ได้เปลี่ยนใจส่งคนของเราไปเป็นราชทูต ความสงสัยและความหวาดหวั่นที่มีอยู่ไม่ได้ผิดไปจากความนึกคิดเลย ตรงดูที่ให้เซอร์จอห์น เบาริง เป็นราชทูตนั้น เชื่อว่าต้องเป็นความคิดอ่านของรัฐบาลอังกฤษ เป็นโอกาสที่จะให้อังกฤษเราสยามเป็นรัฐในอารักขาเสียอีก เพราะว่าเขาคงเห็นว่าไหน ๆ ฝรั่งเศสก็เอาไปแล้วครั้งหนึ่ง”⁽⁸⁾

คำว่า **“ความคิดอ่านของรัฐบาลอังกฤษ”** ไม่ได้ทำให้ภาพพจน์อังกฤษตอนจบดีไปกว่าฝรั่งเศสแม้แต่น้อย

ในระหว่างนั้นหม่อมแอนนาได้บันทึกถึงความกดดันที่บีบคั้นเข้ามาทั้งทางกงสุลอังกฤษและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นางได้รับพระบัญชาให้เขียนจดหมายฉบับหนึ่งถึงเซอร์จอห์น เพื่อป่ายเปียงความหวังดีในการเสนอตัวเป็นผู้แทนรัฐบาลสยาม และพระองค์ได้ตัดสินพระทัยแล้วที่จะส่งราชทูตไทยไปแทน คำตัดสินนี้ทิ่มแทงหัวใจฝ่ายอังกฤษ และแอนนายนอมรับว่ามันเป็นเหตุผลหนึ่งซึ่งทำให้นางพิจารณาตัวเองเดินทางออกไปจากประเทศนี้⁽³⁾

5 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 แอนนาเดินทางกลับอังกฤษและมีได้ทวนกลับมาเมืองไทยอีกเลย ซึ่งเซอร์จอห์น เบาริง ลดบทบาททางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับราชการในรัฐบาลสยามลงจนหมดสิ้น และไม่ถูกกล่าวถึงอีกในพงศาวดารไทยนับแต่นั้น

ภารกิจลับของราชทูตไทยในปารีสไม่ได้รับการยืนยันต่อสาธารณชนไทยอย่างเปิดเผย หมอบรัดเลย์เพียงแต่ลงเป็นข่าวสั้น ๆ ในบางกอกริคอร์ดเดอร์ เหมือนกับไม่มีอะไรอยู่เบื้องหลังเลย...

“การล่าแดงของปลาตที่เมืองปารีส”

เราได้ยินข่าวว่าในหลวงได้ตั้งพระยาสุริยวงษ์วัยวุฒิไปเมืองปารีสไปดูของปลาต ๆ ต่างพระเนตร พระยาสุริยวงษ์วัยวุฒิได้ลงกำปั่นเจ้าพระยา ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น 15 ค่ำ เมียใหญ่ของท่านก็ไปด้วยคนหนึ่ง⁽⁹⁾

ดังนั้นถ้าไม่ใช้การ “จัดฉากครั้งที่ 3” เพื่อปกปิดข้อมูลของทางราชการแล้ว ก็ต้องเป็นคำสั่งจากเบื้องบนที่ไม่อาจเปิดเผยจุดประสงค์ที่แท้จริงได้ แม้แต่ในประเทศไทย

15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 หนังสือพิมพ์ในปารีสตัดข่าวเรื่องการเมืองออกไปชั่วคราว หนีไปโหมการประชาสัมพันธ์อย่างครึกโครม เกี่ยวกับงานเอ็กซ์โปยูนิแวร์แซล หรืองานปารีสเอ็กซ์โปซิชัน ซึ่งมีจัดขึ้น ณ บริเวณพระราชวังซอง เดอ มาร์ส ปารีส ⁽⁶⁾

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงจัดส่งผลิตภัณฑ์สินค้าจำนวนมาก ในนามกรุงสยาม ไปล่งหน้า จักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ได้ทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงเข้าร่วมอย่างเป็นทางการ จึงทรงส่งพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ไปเป็นผู้แทนพระองค์ในระหว่างการเดินทางเรื่องดินแดนด้วย สยามและญี่ปุ่นเป็นตัวแทนของประเทศเอกราชเพียง 2 ชาติจากเอเชียในงานนี้ นอกนั้นมีจีนที่เพิ่งเสียอิสรภาพจากสงครามกับฝรั่งเศส ก็มีตัวแทนจากภาคเอกชนจีนมาด้วย แต่ดูไม่สมฐานะในสายตาชาวโลก ⁽⁴⁾

สายลับอังกฤษรายงานความเคลื่อนไหวนี้ไปยังกรุงลอนดอน เซอร์จอห์นติดต่อกลับมาทันทีเพื่อเสนอส่ง “ลูกชาย” ของเขาชื่อเอ็ดการ์ เบริง ซึ่งบังเอิญกำลังจะไปเป็นหัวหน้าคณะผู้แทนมุสลิมสินค้าของอังกฤษไปในงานนี้เช่นกัน ด้วยความหวังสุดท้ายว่าจะได้เป็นตัวแทนสยาม ⁽⁸⁾

แผนของอังกฤษที่จะส่งคนอังกฤษไปเป็นตัวแทนฝ่ายไทยมิได้รับการตอบรับแต่อย่างใดจากกรุงเทพฯ

งานปารีสเอ็กซ์โปซิชันเป็นการชุมนุมประชาคมโลกที่มีอิสระเสรีภาพ เป็นการแสดงสมรรถนะทางเศรษฐกิจและบูรณาการความก้าวหน้าของชาติ ผู้จัดเป็นเจ้าอาณานิคมผู้มีเมืองขึ้นอยู่ทั่วโลก การซื้อเชิญประเทศเล็กเช่นสยามในงานนี้โดยปราศจากอคติ ย่อมเป็นเครื่องชี้วัดถึงศักยภาพและเสถียรภาพความมั่นคงของผู้ถูกเชิญในเวลาเดียวกัน ⁽⁶⁾

1 กรกฎาคม 2490 ประเทศสยามได้รับรางวัลเหรียญทองจากสินค้ายาสูบ ฝ้าย เมล็ดพืช และเครื่องมือประมง และรางวัลเกียรติยศพิเศษ สำหรับแบบจำลองตัวอย่างเรือพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ จำนวน 9 ลำ หลังงานสิ้นสุดลงแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้พระราชทานเรือที่ดงามเหล่านั้นแด่คนโปเลียนไว้เป็นที่ระลึกด้วย ⁽⁴⁾

การจัดฉากสยามประเทศในงานปารีสเอ็กซ์โปซิชัน และความประจวบเหมาะของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปี พ.ศ. 2410 บ่งบอกความสำเร็จและจุดยืนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในระดับหนึ่ง เป็นฉากสุดท้ายของราชการสำคัญในรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นหัวเลี้ยวหัวต่ออันตรัยเมื่อมหาอำนาจกำลังจัดระเบียบโลก และหันมาทดสอบปรกการด้านสุดท้ายในอุษาคเนย์

หนังสืออ้างอิง

- (1) เพ็ญศรี ตุ๊ก, ศ.ดร. **ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในศตวรรษที่ 19**.
ราชบัณฑิตยสถาน, กรุงเทพฯ, 2539
- (2) ____ . **การต่างประเทศกับเอกราช และอธิปไตยของไทย**. ราชบัณฑิตยสถาน, 2542
- (3) Anna Leonovens **The English Governess at the Siamese Court**. London, 1870
- (4) M.A. de Grehan. ราชอาณาจักรสยาม. สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, นนทบุรี, 2537
- (5) หนังสือพิมพ์ Universal Illustre. ฉบับ 8 September 1866, ปารีส
- (6) หนังสือพิมพ์ L' Exposition Universelle. July 1867 ปารีส
- (7) พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มหามกุฏราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ, 2521
- (8) พระราชหัตถเลขา ร. 4 ทรงมีไปถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ พ.ศ. 2410, พิมพ์ในงานอนุสรณ์
หม่อมสาย ศรีธวัช ณ อยุธยา 2512
- (9) **จดหมายเหตุบางกอกกรีคอร์เดอร์ ปีที่ 2 July 1867**

